

"כל האומר ראובן חטא..."

1. הצגת הבעיה

חטאו של ראובן עם בלהה פילגש אביו מחד גיסא, והפרשנות המקובלת לחטאו בדברי חז"ל ורוב המפרשים מאידך גיסא, מעלים לעניות הבנתי שתי שאלות יסוד בפרשנות: א. ישנן הנחות יסוד הקשורות לאמונתנו כפי שנצרפה בכור ההיתוך של מסורת בית המדרש במהלך הדורות. עד כמה ניתן להרחיק את הפרשנות מפשטי המקראות בשל הנחות יסוד אלו? ב. האם הרצון להפך בזכותם של גדולי האומה אינו בא על חשבון כללי אמונה והיגיון, שאינם חשובים פחות מזכויותיהם של אותם גדולים?

הקדמנו את המאוחר, ונחזור אל הראשונות. התורה מספרת על חטאו של ראובן עם בלהה בלשון ברורה, שקשה לפרשה בפנים אחרים מפשוטה:

וַיִּסַּע יִשְׂרָאֵל וַיֵּט אֶהְלֵה מֵהַלְאָה לְמַגְדֵּל עֵדֶר. וַיְהִי בְשָׁפֵן יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ הַהוּא וַיִּלְךְ רְאוּבֵן וַיִּשְׁכַּב אֶת בְּלָהָה פִּילְגֶשׁ אֲבִיו וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל. וַיְהִי בְּנֵי יַעֲקֹב שְׁנַיִם עָשָׂר (בראשית ל"ה, כא-כב).

עם זאת, רבי שמואל בר נחמני פירש בתלמוד אחרת, וכמוהו דעות נוספות בין התנאים:

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל האומר ראובן חטא - אינו אלא טועה, שנאמר: 'ויהיו בני יעקב שנים עשר', מלמד שכולן שקולים כאחת. אלא מה אני מקיים 'וישכב את בלהה פילגש אביו' - מלמד שבלבל מצעו של אביו, ומעלה עליו הכתוב כאילו שכב עמה. תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: מוצל אותו צדיק מאותו עון, ולא בא מעשה זה לידו. אפשר עתיד זרעו לעמוד על הר עיבל ולומר 'ארור שכב עם אשת אביו' ויבא חטא זה לידו? אלא מה אני מקיים 'וישכב את בלהה פילגש אביו' - עלבון אמו תבע. אמר: אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי? עמד ובלבל את מצעה...

כתנאי, 'פחז כמים אל תותר' רבי אליעזר אומר: פזתה חבתה זלתה. רבי יהושע אומר: פסעתה על דת, חטאת, זנית. רבן גמליאל אומר: פיללתה, חלתה, זרחה תפלתך. אמר רבן גמליאל: עדיין צריכין אנו למודעי; רבי אלעזר המודעי אומר: הפוך את התיבה ודורשה: זעזעתה, הרתעתה, פרחה חטא ממך. רבא אמר, ואמרי לה רבי

ירמיה בר אבא: זכרת עונשו של דבר, חלית עצמך חולי גדול, פירשת מלחטוא (שבת נה ע"ב).

בדרכו של ר' שמואל בר נחמני הלכו גם רש"י בפירושו לתורה, בעלי התוספות ומפרשים אחרים. לדבריהם תבע ראובן את עלבון אמו, שיעקב לא הניח מיטתו באוהלה לאחר מות רחל, אלא באוהל בלהה. ראובן בא ובלבל את יצועיה של בלהה, ורק כביכול שכב עמה. שני נימוקים מובאים לטענה שלא ייתכן שאדם כראובן עשה את התועבה כפשוטה: האחד, נימוקו של ר' שמואל, שכל בני יעקב שקולים כאחד; משמע, כולם צדיקים. על כך יש להקשות מדברי יעקב בסוף ימיו לשמעון וללוי, ושם משמע שאינם שקולים כאחיהם. זאת ועוד: אף אם כולם שקולים כאחד, אין זה בהכרח לשבח, שהרי רוב האחים חטאו במכירת יוסף.¹ השני הוא נימוקו של ר' שמעון בן אלעזר, מכך ששבטו עתיד לעמוד עם עוד חמישה שבטים ולומר "ארור שכב עם אשת אביו". גם נימוק זה נראה דחוק ונתון לפריכה. שהרי גם לשיטתו של ר' שמעון בן אלעזר, שראובן רק בלבל את יצועי אביו, עבר לכאורה על "ארור מקלה אביו" שנאמר מול הר עיבל. והיאך עמד שם שבט ראובן?

ייתכן, שבבסיס שני הנימוקים עומד נימוק יסודי יותר, והנימוקים הנזכרים אינם אלא בבחינת 'חזו לאיצטרופי' לגביו. הנימוק עשוי להיות עצם הטענה, שלא ייתכן שאחד מבניו של יעקב, שהם אבני היסוד לכינונו של עם ה', חטא בחטא כה חמור. בדרך זו הלך הג"ר אביגדר נבנצאל, למשל, שכתב:

מי שחושב, שראובן, דוד ואחרים מגדולי ישראל... אנשים שהידרדרו עד לקצה המרוחק כל כך מן הקדושה, אדם כזה אינו אלא טועה.²

תלמידו, הרב יהודה ברנדס,³ הבין, שנקודת המוצא לשיטתו של רבו אינה האמת ההיסטורית וההתאמה לפשטי המקראות, אלא הצורך החינוכי לטהר בעיני העם את גדולי האומה מחטאים כה כבדים.⁴ בעבר השגנו מעל במה זו בהרחבה על דברי שניהם⁵ מסיבות ענייניות ומסיבות עקרוניות, ולא נחזור על הדברים. נשוב לשאלותינו: יהא אשר יהא הסבר הצורך להפך בזכותו של ראובן. האומנם נוכל לחרוג מפשטי המקראות, שדיברו מילים ברורות, רק בשל ההיגיון המכתיב לנו

1. אלא אם כן נאמר, שהיו שקולים כאחד עוד לפני המכירה, וכפי שמוכיח מקומו של הפסוק, שממנו למד ר' שמואל את דבריו. מכל מקום איני רואה הכרח בכך.
2. א' נבנצאל, **שיחות לספר בראשית**, ירושלים תשמ"ט, עמ' שעט.
3. י' ברנדס, 'במאי קמיפלגי? - למחלוקת האחרונים בפרשנות חטאו של דוד', **מגדים** כו, תשנ"ו, עמ' 107-127.
4. עיין גם בראב"ע על הפסוק הנידון כאן. מדבריו נראה כר"י ברנדס.
5. י' מדן, 'איך ללמד סנגוריה על דוד', **מגדים** כו, תשנ"ו, עמ' 129-131 ובמאמרי 'מגילת בת שבע', **מגדים** יח-יט, תשנ"ג, בעיקר עמ' 72-77.

"כל האומר ראובן חטא..."

שראובן לא חטא?⁶ זאת ועוד: הבה נסרטט את מה שקרה על דרך המדרשים המקובלים ועל דרך הלימוד המקובל של הפרשה בבית המדרש: אחרי מות רחל העביר יעקב את מיטתו לאוהל בלהה או את מיטתה של בלהה לאוהלו.⁷ ראובן, שקינא לכבוד לאה אמו, שיעקב לא שם מיטתו אצלה, בא ובלבל את יצועה של בלהה. לא נתברר לי מה טיבו של בלבול היצוע. מן המדרש עולה שהפך את מיטתה.⁸ לא ברור איזה נזק גרם ראובן בכך. האם בלהה נפלה ונחבטה? האם נתבזתה? האם נתבזה יעקב, והיה עליו לזקוף את המיטה בכוחות עצמו? ממפרשים אחרים עולה שראובן עקר את מיטתה,⁹ משמע הוציא אותה מן האוהל. עדיין מדובר לכאורה בנזק שולי, הניתן לתיקון מידי.

מכל מקום, שתי סנגוריות גדולות ניתן ללמד על ראובן בחטאו: האחת, שכוונתו הייתה לטובה, ולכאורה מבחינה מסוימת נראה שהצדק היה עמו. והשנייה, שחטאו לא גרם נזק גדול, ובכל מקרה ניתן לתיקון מידי. ודאי לא עמד חטא זה בשום יחס לחטאים שספר בראשית עוסק בהם, מהמריית פי ה' באכילה מעץ הדעת והריגת הבל בידי קין ועד למכירת יוסף. במדרשים נוספים עולה בהרחבה, שראובן היה עסוק כל ימיו בתשובה, בשק ובתענית על חטאו בבלהה. גם רש"י (ל"ז, כט) כותב על פי בראשית רבה,¹⁰ שראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו על שבלבל את יצועי אביו. מדובר שם על שקו ותעניתו בעת מכירת יוסף, כלומר שנים רבות אחרי חטאו. ואם על חטא קל, שנעשה ממניעים טובים, יש צורך בשנים רבות של שק ותענית - אנה אנו באים?! וכלום יש לנו התנהגות דוגמת זו במקרא? ומה הורו לנו חז"ל במדרשיהם בפרשה זו ללמוד מתשובתו של ראובן לדורות עולם, אם אינה אלא מידת חסידות יחידאית?! ואם אחרי חטא קל ממניעים טובים, שנעשתה עליו תשובה כה יסודית בשק, בתענית וגם במעשים (כפי שיוכח להלן), נשללות מראובן הבכורה, הכהונה והמלכות, והוא יוצא מאת פני אביו בסוף ימיו בניזיפה - מה מקום

6. ר"י אברבנאל בפירושו להושע בפרק א' השיג על הרמב"ם, שפירש את פרשת נישואי הושע הנביא עם אשת הזנונים שלא כפשוטה, משום שלא ניתן להאמין שהקב"ה יצווה מעשה כזה על נביאו. וכך כתב עליו אברבנאל: "...או נאמר, נאמין מה שאין בו זרות וקושי ולא נקבל מה שיש בו מהזרות. ומי נתן בידינו הבחירה הזאת אם אין שם אות או מופת יורה עליו הכתוב?!"

מאליו ברור, שלשיטת הפרשנות של הרמב"ם - קושייתנו אינה חזקה.

7. עיין במפרשים השונים לבראשית ל"א, לג בשאלה אם היה ליעקב אוהל משלו, ואכמ"ל.

8. עיין בראשית רבה פרשה צז (שיטה חדשה; ועיין שם עמ' 1199 בהערת המהדיר למקורו של מדרש זה), מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1205: "וכי ראובן זנה, חס לצדיק, אלא כשמתה לאה אמו [צ"ל רחל; עיין בהערת המהדיר שם] הביא יעקב בלהה והושיבה על המיטה, וכיון שראה ראובן קינא ועמד והפך את המיטה, והעלה עליו הכתוב כאילו שכב אותה".

9. עיין למשל בפירוש החזקוני כאן.

10. בראשית רבה פרשה פד כט, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1023.

הניחה התורה לבעלי תשובה?! ואיך סלח יעקב ליהודה על מכירת יוסף, ולא סלח לראובן על הזנת המיטה? ואם נאמר כרמב"ן, שיעקב לא ידע עד יום מותו על מכירת יוסף, ולכן שיבח את יהודה ודחה את ראובן, איך הביא הקב"ה תקלה כזו על ידיו של יעקב?

כללו של דבר: פירוש הפסוק על מעשה ראובן בבלהה, שראובן לא חטא אלא בעקירת המיטה או בהפיכתה, וגם זה ממניעים של כבוד אמו - אינו עולה בקנה אחד עם מילות הפסוק, וכן לא עם ישיבתו בשק ותענית במשך שנים רבות, וגם לא עם מה שגזר עליו יעקב אביו באחרית ימיו.

2. המחלוקת על חטאו של ראובן

בפרק הקודם דחינו את הנימוק היוצא מהנחה שרירותית של הצורך להפך בזכויותיהם של אישי התורה. גם הסתייגנו מן האפשרות לראות את שתי ההוכחות שבדברי חז"ל - מהשוואת בני יעקב ומן הברית בהר עיבל - כנימוקים ראשוניים לסנגוריה על ראובן. סיבת הסנגוריה לדעתנו היא פרשנית ולא אידאולוגית - והיא הסתירה העולה מהשוואת החטא כפי שהוא מתואר במקומו, בבראשית ל"ה (הובא לעיל) - לבין יחסו של יעקב אל ראובן בדבריו האחרונים על מיטתו בסוף ימיו:¹¹

רְאוּבֵן בְּכָרִי אֶתָּה כְּחִי וְרֵאשִׁית אוֹנֵי יָתֵר שְׂאֵת וַיֵּתֵר עָז. פָּחַז כַּמִּים אֶל תּוֹתֵר כִּי עָלִית מִשְׁכְּבֵי אֲבִיךָ אִזְ חָלַלְתָּ יְצוּעֵי עֲלֶה (בראשית מ"ט, ג-ד).

אם אכן המעשה המתואר בפרק ל"ה הוא כפשטו, שראובן שכב עם פילגש אביו, ועוד בחיי אביו, הייתכן שאחרי מעשה תועבה כזה, המתאים לעמי כנען, היה יעקב מותר את ראובן בביתו, מכליל אותו עם בניו בברכתו ונותן לו נחלה בארץ?! האם העברות שעליהן נדחו קין, חם, ישמעאל ועשיו מן הקדושה הן בהכרח חמורות מזו של

11. במאמרנו, 'מגילת בת שבע' (לעיל, הערה 5, בעיקר עמ' 73 ואילך והערה 15 שם) עסקנו בשיטתו של ר' שמואל בר נחמני, הקובע ביחס לכמה מאישי המקרא, בסגנון זהה, כי כל האומר שחטאו אינו אלא טועה. משמעות דבריו היא ללא ספק, שלא חטאו בגוף החטא שהמקרא נוקט, אלא במשהו מסביבו, חטא קל יותר. שיטתו נובעת בכל אחד מן האישים מסתירה דומה לזו שהבאנו כאן בין שני מקומות המעריכים את חטאו של הנידון בדרך שונה. וכשם שבראובן לא ייתכן שחטא בחטא כה חמור ויעקב מתייחס לחטא בחומרה פחותה, כך אמורים הדברים גם לגבי בני עלי, שנאמר ששכבו עם הנשים הצובאות פתח אוהל מועד, ואין עלי מוכיחם אלא בלשון רכה יחסית, ואף איש האלוהים המוכיח את עלי על כך אינו מזכיר את חטא גילוי העריות. כך לגבי בני שמואל, שנאמר שלקחו שוחד והטו משפט, ולמרות זאת שמואל מוכיח את העם על כך שהדיחו אותו ואת בניו, ואין עונוהו מכל העם על תוכחתו. כך גם לגבי דוד, שעל פי הפסוקים במקומם חטא באשת איש, ואילו במשל כבשת הרש אין זכר לחטא זה, אלא רק לחוסר הישרות שבמעשהו של דוד. ר' שמואל בר נחמני משמו של ר' יונתן נקט בכל המקרים הנזכרים כגרסה המקלה בחטא, ותירץ את הנימה המחמירה בדרכו שלו.

"כל האומר ראובן חטא..."

ראובן?! ואם נניח כרמב"ן (ל"ה, כב; והוא לומד את חטא ראובן כפשוטו, ששכב ממש עם בלהה), שבשל ענוותו היתרה לא שילח יעקב את ראובן מביתו ומירושתו, מה טעם להבדל בין יחסו לשמעון וללוי, שאמר להם דברים קשים וברורים, ואף נישלם מנחלתם, וזאת למרות שבפרק ל"ד התורה נוטה להצדיקם במידת מה על מעשיהם בשכם, לבין יחסו הסלחני לראובן!?

על כורחנו נמצאות שתי הפרשיות, זו שבפרק ל"ה וזו שבפרק מ"ט, בסתירה המחייבת את יישובן כאחת. דרך אחת שעמדה לפני החכמים הייתה לקבל כפשוטם את הפסוקים בפרק מ"ט, שראובן לא חטא חטא כה גדול, וליישב בפירוש חדש את הפסוקים בפרק ל"ה. כך נהג ר' שמואל בר נחמני, וטען שאכן ראובן לא שכב עם בלהה. הוא לא עשה זאת כדי ללמד סנגוריה עיוורת על ראובן, אלא כדי להסביר את יחסו של יעקב אליו. הדרך השנייה שעמדה לפני החכמים הייתה הפוכה, לקבל כפשוטם את הפסוקים בפרק ל"ה בחטא החמור ביותר, וליישב את התמיהה בפרק מ"ט ב'אוקימתא' משלה. כך נהגו חכמים אחרים, אלו שהבינו את החטא כפשוטו, בגילוי עריות. הם הבינו את יחסו הסלחני קמעא של יעקב לראובן בסוף ימיו כנובע מן התשובה הגדולה שעשה ראובן על חטאו, הן בשקו ותעניתו שהיה שרוי בהם כל ימיו, הן בהתנהגותו בפרשת מכירת יוסף, וכפי שנבאר להלן. לדרך זו, ההבדל בין יחסו של יעקב אל ראובן לבין יחסו אל שמעון ואל לוי בדבריו האחרונים, אינו בשל ההבדל בחומרת חטאם, אלא בשל העובדה שראובן הכיר בחטאו, התוודה עליו ונהג בתשובה כל ימיו, ואילו שמעון ולוי לא קיבלו את תוכחתו של אביהם, ואף ענו אותו עזות (עיי' ל"ד, לא), וממילא לא שבו מחטאם עד ליום שבו עמדו לפני מיטת אביהם, יום מותו.

*

לפי דרכנו נטינו מן ההבנה המקובלת ברש"י, וממילא בבית המדרש כולו. רש"י נוקט בפירושו לחטא (ל"ה, כב) כשיטה שראובן לא שכב עם בלהה, אלא בלבד יצועי אביו. מצד שני, רש"י מביא בפרשת מכירת יוסף (ל"ז, כט) את הדעה בחז"ל, שראובן לא היה עם האחים בעת מכירת יוסף, וכמתבקש מן הפסוקים, משום שהיה עסוק בשקו ובתעניתו על חטאו. בפרק הקודם אמרנו, שהבנה זו מביאה אותנו למצב שנראה לנו בלתי אפשרי, שחטאו של ראובן נבע ממניעים טהורים של קנאת כבוד אמו, הוא לא היה חטא חמור מאוד, ואף ניתן לתיקון מיד. למרות זאת עסוק ראובן בשקו ובתעניתו על חטא זה כל ימיו, או לפחות שנים רבות (עד מכירת יוסף), ותשובה כזו - לא מצאנו דוגמתה במקרא. ואחרי כל זאת עוד נושל מבכורתו, וזו ניתנה בחלקה ליהודה, האשם העיקרי במכירת יוסף.

לפי הבנתנו, מדובר בשני פתרונות שונים לשאלת היחס בין חטאו של ראובן לתגובת יעקב עליו. אין אפשרות למזג ביניהם, ושתי דעות חלוקות הן. לדעה האחת היה חטאו של ראובן 'קל' יחסית, בלבול יצועי אביו. אך מעולם לא שמענו, שעשה

עליו תשובה. ייתכן, שההפך הוא הנכון: כשם שלשמעון ולוי היה צידוק אידאולוגי למה שעשו - כבודה של דינה אחותם, שלא תצא כזונה, כך היה לראובן צידוק אידאולוגי - כבודה של לאה אמו, שלא תיראה פחותה מפילגש (הדרגה הפחותה מפילגש היא זונה). וכשם ששמעון ולוי לא חזרו בהם בשל הצידוק שהיה להם, עד שנענשו בידי אביהם ביומו האחרון, כך גם ראובן לא חזר בו עד שנענש בידי אביו באותו יום. לדעה זו, שהיא סברתו של ר' שמואל בר נחמני משמם של ר' יונתן, ר' שמעון בן אלעזר ור' אלעזר המודעי במסכת שבת (נה ע"ב, והובאו לעיל) ורבן שמעון בן גמליאל בספרי (להלן), וכן הוא בתרגום המיוחס ליונתן וכן של המפרשים שאימצו את שיטתם (החזקוני, בעלי התוספות בפירושיהם לתורה, ולדעתנו [להלן] גם רש"י ואחרים), ההבדל הגדול בין עונשו הקל יחסית של ראובן לבין עונשם הכבד של שמעון ולוי, נובע מחומרת חטאם לעומת קלותו היחסית של חטאו של ראובן, שבלבל יצועי אביו. לעומת זאת, העובדה שראובן נענש ויהודה קיבל שבחים וגם חלק ממה שנועד לראובן, היא משום שיהודה הכיר בחטאו, הודה בו ועשה כל מאמץ לתקנו, ולא שמענו, לדעה זו, על ראובן שעשה כך.

הדעה השנייה היא דעתם של ר' אליעזר ור' יהושע במסכת שבת (שם), והובאו לעיל), חכמים החולקים על רשב"ג בספרי (להלן), ר' אליעזר בן יעקב בבראשית רבה¹² והמפרשים שבעקבותיהם (רמב"ן, רד"ק, ר"י בכור שור, ר' אברהם בן הרמב"ם ועוד¹³), שראובן חטא בגילוי עריות ושכב עם בלהה פילגש אביו. יתרונו על שמעון ולוי - שעשה תשובה ימים רבים בשק ובתענית ובדבר נוסף (להלן). עדיין יהיה עלינו לדון בשאלה מדוע חטאו של יהודה נתכפר ואילו ראובן נענש, אם כי בעונש קל יחסית.

כדעה זו משמע במקורות חשובים אחרים, המובאים גם להלכה:

א. המשנה במגילה (פ"ד מ"י) מביאה את מעשה ראובן בין אלו שנקראים ולא מיתרגמים משום כבודו של ראובן (רש"י) או משום כבודו של יעקב (ר"ן).¹⁴ המאירי מבאר - כדי שלא להודיע סירחוננו של ראובן. מסתבר מלשונו, שמדובר בגילוי עריות ממש. כך מסתבר גם במשנה עצמה. שהרי אילו דובר רק על הפיכת מיטתה של בלהה, מדוע לא יתורגם הפסוק ויבואר לרבים? ולא מצינו דוגמת אפשרות זו בשאר אלו שאינם מיתרגמים. בכלם מדובר על חטא ממש, ולא על חשש שיטעו ההמון לפרשו כחטא. ואם נאמר, שאף חטא קל כהפיכת המיטה לא

12. בראשית רבה פרשה צח, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1253.

13. ראה: א"י ויזנברג (מהדיר), פירוש רבינו אברהם בן הרמב"ם ז"ל על בראשית ושמות, לונדון תשי"ח, עמ' קצו-קצז (לבראשית מ"ט, ד). כך משמע לכאורה גם מסתימתו של אונקלוס, שתרגם כפשוטו, ולא כמיוחס ליונתן. אך אין זו ראייה גמורה.

14. הגמרא מעידה כי ר' חנינא בן גמליאל, בהיותו בכבול, נמנע מלתרגם חלק זה של הפסוק, ושיבחוהו חכמים (עיין מגילה כה ע"ב).

"כל האומר ראובן חטא..."

רצו לתרגם משום כבודו של החוטא, הרי אין לדבר סוף. בפשטות נראה, שרק חטאים שיש בהם קלון גמור לא תורגמו.

ב. הגמרא בסוטה (ז ע"ב) הביאה ברייתא ובה דברי שכנוע לסוטה, כדי שתודה בחטאה קודם שיימחה שם ה' על המים. לפי הברייתא, מזכירים לסוטה גם את העובדה שראובן הודה ולא בוש. אם כל חטאו הוא שהפך את המיטה משום כבוד אמו, לא יהיה בכך כדי לשכנע את הסוטה להודות בניאוף גמור. מסתבר אפוא, שהודה בחטא הניאוף.¹⁵ גם בבראשית רבה¹⁶ משמע שהודה בחטא עריות גמור. ראייה חשובה נוספת לדעה שראובן חטא בגילוי עריות נביא בהמשך המאמר.¹⁷

*

נביא שתי ראיות לדברינו, שאין למזג את שתי הסגוריות על ראובן לפירוש אחד. האחת היא לשונו של ספרי דברים:

וחכמים אומרים... ומה תלמוד לומר יחי ראובן ואל ימות, שעשה ראובן תשובה... רבן שמעון בן גמליאל אומר, מוצל היה ראובן מאותו החטא ולא נזקק לאותו מעשה.

15. אמנם הרמ"א יצא לידון בדבר החדש (בתשובה יא מתשובותיו), וטען, שאכן ראובן לא חטא בזנות, ולמרות זאת מבארים לסוטה את המעשה כאילו חטא בזנות כדי לשכנעה להודות. כך הוא מדייק גם בלשון הרמב"ם בהלכות סוטה פ"ג ה"ב. הרמ"א מסיק מכך, שהמשנה התירה להוציא שם רע בשקר על ראובן הצדיק, שוודאי לא חטא, ולומר שנאף עם בלהה. כל זה כדי למנוע מחיית שם ה' על המים. כלומר, איסור מחיית שם ה' על המים דוחה את איסור הוצאת שם רע בשקר על ראובן. לעומת זאת, איסור מחיית שם ה' על המים נדחה מפני עשיית שלום בין איש לאשתו בפרשת סוטה.

מסקנתו של הרמ"א להלכה היא, שמותר מקל וחומר להוציא שם רע על אדם בשקר כדי לעשות שלום בקהילה ולהשקיט מריבה. זוהי מסקנה הלכתית מיוחדת מאוד, וקשה לתלותה בהנחה שאינה מוסכמת בין התנאים, שראובן לא חטא, ובדברים הנאמרים לסוטה מוציאים עליו שם רע שלא כדין. זאת ועוד: לכאורה אין להקיש מהוצאת שם רע על ראובן המת להוצאת שם רע על החי כנידון בתשובת הרמ"א. גם ה'חפץ חיים' בספרו הטהור לא הביא את מסקנת הרמ"א בשום מקום. ונראה לי, שהרמ"א לא הביא הוכחה זו אלא כאסמכתא. עיקר סברתו להתיר שם רע בשקר בנויה על שיקול הדעת של החשש שמא תתפשט המחלוקת ובגללה יגורשו כל היהודים מעיר. עיין שם בלשונו.

אמנם, עיין בכסף משנה בהלכות סוטה פ"ג ה"ב, ומשמע ממנו שהבין כרמ"א, שאומרים לסוטה על ראובן שחטא בעריות אף שחלילה מלחשוב זאת לאמת. ואף דבריו צ"ע לענ"ד. ואף מלשון הרמב"ם בפירוש המשניות בסוטה (פ"א מ"ד) משמע שראובן לא חטא. הרמב"ם פוסק שם שאומרים לה את מעשה יהודה ותמר ואת הפסוק על ראובן ובלהה. ומשמע מלשונו, שהפסוק אינו גוף המעשה באמת. וצ"ע. ולעיל הבאנו את דברי ר' אברהם בן הרמב"ם שהביא את האפשרות שראובן חטא בגילוי עריות.

16. בראשית רבה פרשה צז (שיטה חדשה), מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1216.

17. כשיטה זו משמע קצת גם מסתימתם של ספרי דברים פיסקא לא, ושוחר טוב תהילים קא ד"ה אשכילה. וע"ע תורה שלמה, בראשית ל"ה אות צה בהערות.

אפשר מי שעתיד לעמוד בראש שבטים בהר עיבל ואומר 'ארור שוכב עם אשת אביו' נזקק לאותו מעשה ומה תלמוד לומר 'כי עלית משכבי אביך' - שתבע עלבון אמו.¹⁸

משמע, שתי סגוריות שונות הן על ראובן ושנויות במחלוקת ואין לחברן.¹⁹ השנייה - מן המקור למעשה תשובתו הגדול של ראובן, שקו ותעניתו שהיה שרוי בהם:

וישב ראובן אל הבור וגו' ואיכן היה, ר' אליעזר א' עסוק היה בשקו ובתעניתו וכיון שניפנה הלך והציץ לאותו הבור הה"ד וישב ראובן וגו', ר' יהושע א' כל טרחות הבית היתה מושלכת עליו כיון שנפנה הלך והציץ [לאותו הבור] הה"ד וישב ראובן אל הבור וגו', אמר לו הקב"ה מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה ואתה פתחת בתשובה תחילה חייך שבן בנך עומד ופותח בתשובה תחילה, אי זה הוא זה הושע 'שובה ישראל עד י"י אלהיך'.²⁰

משמע, מקור הטענה שראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו על מעשה בלהה הוא רבי אליעזר (וקצת משמע שר' יהושע הסכים עמו בעניין התשובה). והרי הבאנו (לעיל), עמ' 9) את דעתם של ר' אליעזר ושל ר' יהושע במסכת שבת, שלדעתם אכן חטא ראובן בגילוי עריות. אין לנו מקור לחבר את שקו ותעניתו של ראובן עם הדעה שראובן לא חטא אלא בבלבול היצועים.

במדרש זה גם למדנו את המקור לתשובת ראובן על חטאו, שהרי קשה לבדות מלבנו את סיפור התשובה רק על סמך יחסו הסלחני של יעקב לראובן. המקור הוא אפוא בכך, שכשהאחים ישבו לאכול את סעודתם, ראובן לא היה עמם, ולא שותף בסוד המכירה.²¹ הוא היה עמם לפני הסעודה, בעת שהשליכו את יוסף לבור, והוא בא לשם אחרי המכירה, וגילה שהילד איננו. העובדה שנפקד מבין אחיו דווקא בשעת הסעודה, מעלה ברווח את האפשרות שאכן היה שרוי בצום בשל תשובתו. אנו נרחיב ונעמיק הסבר זה בפרקים הבאים, אם גומר ה' עלינו.

*

לעניות הבנתנו, גם רש"י - המביא את חטא בלבול היצועים ושולל את חטא גילוי העריות כפשוטו, ומביא גם את עניין שקו ותעניתו של ראובן - אינו חולק בהכרח על

18. פיסקא שמז, מהד' פינקלשטיין עמ' 404-405.

19. מלשון הספרי נראה שהוטד מבעיה אחרת מזו שהעלינו לעיל - מן הפסוק בדברים: "יחי ראובן ואל ימת", משמע - ברכה לראובן עצמו ולא רק לשבטו. גם אסמכתא זו, שניתן לדחותה ללא קושי בפשטי המקראות, נראית לנו כ'חזיא לאיצטרופי' לנימוק המרכזי, והוא מה שהעלינו לעיל.

20. בראשית רבה פרשה פד כט, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1023.

21. הרחבנו על פרשה זו במאמרנו, 'מעמק חברון לעמק דותן בעקבות יוסף ובעקבות המדרש', על אתר א, תשנ"ו, עמ' 21-52.

"כל האומר ראובן חטא..."

דברינו שאין לערב את שתי הסנגוריות לתמונה אחת. בפירושו לבראשית ל"ז, כט התקשה רש"י בשאלה היכן היה ראובן בשעת הסעודה, והוא מביא לכך שני הסברים: שהגיע יומו לילך ולשמש את אביו. דבר אחר, עסוק היה בשקו ובתעניתו על שבלבל יצועי אביו.

רש"י רצה לפתור בעיה מקומית, ועירב שתי שיטות חלוקות במדרש, זו של ר' אליעזר וזו של ר' יהושע. זוהי דרכו של רש"י בפירושו לתורה גם במקומות אחרים,²² ודומני, שאין להסיק ממנה על הצורך להרכיב תמונה אחת מפירושו במקומות שונים.

22. עיין למשל ברש"י לשמות י"ט, א, שחיבר את שיטותיהם החלוקות של ר' אליעזר ור' יהושע בשאלה בעקבות איזו שמועה בא יתרו למחנה ישראל (עיין גם במאמרנו 'איפה ואיפה', **מגדים** יז, תשנ"ב, עמ' 78-79). גם בתיאור הדיבה שהביא יוסף לאביו על אחיו (ל"ז, ב) מזכיר רש"י שלוש דיבות שונות, ואילו במדרש עולה שיוסף הביא דיבה אחת, ושלוש הדיבות הן שלוש דעות שונות של תנאים.

עוד יש להעיר על הסברו הראשון של רש"י להיעדרותו של ראובן מן הסעודה. דבריו בפשוטם תמוהים. לדבריו, כל יום היה אחד האחים הולך מן המרעה לשמש את אביו, ויום זה היה יומו של ראובן. אך המרחק מעמק דותן, שבו רעו האחים את הצאן, לחברון, שבה ישב אביהם, הוא מהלך של כמעט שלושה ימים לכל כיוון. שבעה אחים צריכים להיעדר בכל יום מן העבודה בצאן כדי לעמוד בתורנות זו: שלושה מהם יהיו במקומות שונים בדרך מדותן לחברון, שלושה בדרך מחברון לדותן ואחד אצל אביהם. מה טעם בסיודר כזה? זאת ועוד: איך הותיר ראובן את יוסף בבור כדי לילך אצל אביו ולחזור אחרי שבעה ימים, ואיך קיווה למצוא אותו חי בתוך הבור לאחר שבעה ימים בלא אוכל ובלא משקה?

המדרש שעליו מסתמך רש"י הוא מדרשו של ר' יהושע, שניסח את הדברים בדרך שונה: "ר' יהושע אומר, כל טירחת הבית הייתה מושלכת עליו" (בראשית רבה לעיל, הערה 20). ייתכן שר' יהושע, ששבילי ארץ ישראל היו נהירים לו, לא התכוון לטרחת בית האב שבחברון, אלא לביתם הזמני של האחים בעת רעיית צאנם בעמק דותן או בשכם. לכן נעדר ראובן מן הסעודה, ולא משום שנטש את יוסף בבור והפליג לחברון. זוהי, כאמור, לשונו של המדרש בבראשית רבה, וכן של הפסיקתא דרב כהנא (פרשה כד, מהד' מנדלבוים עמ' 356), מדרש משלי פרשה א (מהד' בובר כג ע"א) בשם ר' יהודה, מדרש שכל טוב (מהד' בובר עמ' 224) וילקוט שמעוני רמז קמב (הוצאת מוסד הרב קוק עמ' 727). לא מצאתי מקור במדרש לדבריו של רש"י, שהגיע תורו לשמש את אביו.

ואפשר שכוונת רש"י במילים 'שהגיע יומו לשמש את אביו' אינה לכך שכל יום היה תורו של אח אחר, אלא, שתפקידו של הבכור בכל מקום לשמש את אביו (ועל כך רבו יעקב ועשיו בעניין הבכורה. עיין שמות ד', כב-כג: "בני בכרי ישראל ואמר אליך שלח את בני ויעבדני"). לכן, משבא יוסף, בכור רחל, אל אחיו, יצא ראובן, בכור לאה לשמש את אביו. אך כל זה דוחק, ועדיין נותרה השאלה איך חשב להצילו מן הבור אם הלך לשמש את אביו, ואיך חזר כל כך מהר לראות שיוסף אינו בבור.

לפי דרכנו למדנו אפוא שתי סגוריות שונות על ראובן, ועתה נבוא לנתח לפי כל אחת מן השיטות את החטא, את התשובה הכרוכה בו (אם הייתה) ואת עונשו של החטא.

3. חטאו של ראובן בגילוי עריות

ההנחה שראובן חטא בגילוי עריות כפשוטו הביאה את חז"ל (ואותנו) ללמד עליו זכות, שעשה תשובה. את התשובה ביססנו על יחסו הסלחני יחסית של יעקב אליו בשעותיו האחרונות בניגוד ליחסו לשמעון וללוי, וכן על כך שלא היה עם אחיו בעת ארוחתם. שני גורמים אלה אינם נראים לנו חזקים דיים כדי לבסס עליהם מעשה תשובה גדול, שלא נזכר בפסוקים במפורש. נרחיב אפוא מעט על תשובה זו, אך לפני נדון על גוף החטא.

ראובן שפיקח היה, מה ראה לשטות זו ולתועבה זו לשכב עם פילגש אביו? האומנם הייתה בלהה, שהייתה מבוגרת מראובן בשנות דור, אישה כה יפה עד שכשל ביצרא דעריות?

למעשה ראובן על פי שיטה זו יש מקבילה מקראית ברורה: אבשלום ששכב עם פילגשי אביו על הגג כהכרזה על כך שמרד באביו ותפס את מלכותו (עיין שמ"ב ט"ז, כא-כב). אדוניה ניסה ללכת בדרכו ולקבל את אבישג, שהוחזקה כפילגש אביו בעיני העם. הקשרה של פרשת ראובן עשוי להצביע על מגמה דומה.

הרושם המתקבל מן האירועים שבעקבות פגישתו של יעקב עם עשיו והשתחויותיו המתרפסות אל אחיו,²³ הוא שיעקב איבד באותה שעה את מנהיגותו במשפחתו. כששכם בן חמור מטמא את דינה בתו, מחריש יעקב עד בוא בניו. בניו מנהלים את המשא ומתן עם שכם ועם חמור, ולא יעקב עצמו. שמעון ולוי עושים דין לעצמם בשכם נגד רצונו של אביהם, ואף עונים אותו עזות על תוכחתו אותם. האחים בהנהגתו של יהודה מחליטים למכור את יוסף לישמעאלים ולרמות את אביהם במה שנעשה. יוסף חולם שאביו, אמו ואחיו משתחווים לפניו ארצה. ובתווך - ראובן שוכב עם בלהה פילגש אביו.

ננסה לתאר את שאירע במשפחת יעקב עם כניסתם לארץ מגלותם בבית לבן. אבי המשפחה, יעקב, גיבור ואיש מלחמה הגולל לבדו את האבן מעל פי הבאר, הניצב לבדו יום ולילה מול לסטים וחיות השדה בהגיגו על צאן לבן, והלוחם על זכויותיו באומץ ובנחישות מול לבן המתנכל לו - משתחוה שבע פעמים ארצה לעשיו אחיו, שולח את נשיו וילדיו שישתחו אף הם, משגר ממקנהו מתנות לעשיו, מבטיח לו לבוא ולחיות תחת חסותו בשעיר ורואהו "כראת פני אלהים". אנשי החיווי יושב הארץ, שאולי חששו משהו מבואו של יעקב החזק והאמין, נכדו של

23. עיין במאמרי 'מרדכי לא יכרע ולא ישתחוה - מדוע? בתוך: א' בזק (עורך), הדסה היא אסתר, אלון שבות תשנ"ז, בעיקר עמ' 167-169.

"כל האומר ראובן חטא..."

אברהם משחרר הארץ מידי כדרלעומר, בנו של יצחק המתנחל העיקש, אחיו של עשיו מפקד 'גדוד ה-400' - יראו ממנו וכיבדו אותו. אך בראותם את התנהגותו המתרפסת, לא חשש שכס, בנו של נשיא הארץ, לאנוס את בתו של יעקב, להביא אותה בלא רשות לביתו, ולהיכנס למשא ומתן מעמדת כוח של חוטף. יעקב מחריש עד בואם של בניו, ומקבל בשל פחדו מפני האויב את האפשרות שדינה תישאר לנצח, בעל כורחה, בביתו של שכס. בני יעקב רואים לפנייהם (שלא בצדק, כמובן) אב זקן שכלו כוחותיו, כדרך שראו לימים זקני ישראל בשמואל מנהיג זקן שכלו כוחותיו ויש להחליפו. בבית יעקב נפתח מאבק על הירושה - על המנהיגות.

ארבעת בני לאה הראשונים היו המועמדים הטבעיים לנטילת הנהגת המשפחה מאביהם. הם עצמם נולדו בזה אחר זה ללא הפרש גדול ביניהם. אחרי שילדה לאה את ראובן, שמעון, לוי ויהודה - עמדה מלדת. בני השפחות לא היו מועמדים להנהגה בשל ייחוסם, ושאר האחים היו קטנים.²⁴ יוצא מן הכלל היה יוסף, שלמרות היותו נער חלם על מנהיגות, הן בשל טבעו והן בשל היותו בכורה של רחל, עקרת הבית, האישה האהובה.

שמעון ולוי היו הראשונים שניסו את כוחם בירושה עוד בחייו של הזקן ובלא רשותו. יעקב אישר בשתיקה את ההסכם בין בניו לבין חמור ושכס על נתינת דינה לשכס בתמורה למילת אנשי העיר. שמעון ולוי גדעו בחרבם את ההסכם, והתייחסו אל שכס ואל עמו כאל בריונים שאנסו וחטפו את אחותם. לדעתנו היה מקום להתייחס כך אל שכס ואל אנשיו שתמכו בו, לולא הגיעו יעקב ובניו עמם להסכם. שמעון ולוי לא הכירו בהסכם שאביהם חתם עליו, ולו גם בשתיקה, ובשל כך התירו לעצמם לשפוך את דמה של עיר שלמה.

משכשלו שמעון ולוי בשפיכות דמים, מנסה ראובן את כוחו במנהיגות, על פי המתכון של עצת אחיתופל שנאמרה לימים לאבשלום. הוא בא על פילגש אביו. כך תיאר לימים גם נתן לדוד את הדרך שיודח בה ממלכותו: "הנני מקים עליך רעה מביתך... ושכב עם נשיך לעיני השמש הזאת" (שמ"ב י"ב, יא), וזה כגמול לכך שאף הוא קיבל את מלכותו מאת ה' בלשון "ואתנה לך את בית אדניך ואת נשי אדניך בחיקך" (שם, ח). משמע, זוהי דרכו של יורש שלטון.²⁵ לא ברור אם יש במעשהו של ראובן גילוי עריות ממש, שהרי בלהה אינה אשת אביו, אלא פילגשו בלבד. מסתבר שעם מות לאה, כשהכניס יעקב את מיטתו לאוהל בלהה, התכוון להעלות אותה לא

24. עיין גם ברש"י, בראשית מ"ט, ה.

25. גם שמעון ולוי פעלו בדומה לאבשלום. דוד מחל לאמנון על אונס תמר בשל חולשתו המוסרית באותה עת. מסתבר, שאמנון הרשה לעצמו את מעשהו הנפשע בשל היותו בכורו של המלך. אבשלום עקף את אביו החלש, והיכה למוות את אמנון בטענה שהיא מעין 'הכזונה יעשה את אחותנו', שטענו שמעון ולוי בעת שהכו את שכס בן חמור נשיא הארץ, שאנס את אחותם, ואת כל אנשי עירו עמו. אף הם עשו זאת בשל חולשתו של יעקב אביהם.

רק לדרגת אשתו מן המניין, אלא אף לדרגת עקרת הבית. ראובן לא הכיר בזכותו של יעקב לעשות זאת. מנקודת מבטו, לאה הייתה המועמדת הטבעית לרשת את מקומה של רחל. במעשהו עם בלהה ביטא ראובן גם את אי-הכרתו בבחירתו של יעקב, ואת אמירתו קבל עם שבלהה אינה אלא שפחה ופילגש, ולא אשת איש ולא אשת אב. אי-הכרתו של ראובן בסמכותו של יעקב הכשילה אותו אפוא בגילוי עריות.²⁶ יהודה מנסה את כוחו אחרי שלושת אחיו. משבא יוסף דותיינה אל אחיו, נושאים שלושת הגדולים ונותנים בגורלו של אחיהם. שמעון ולוי²⁷ מציעים להורגו ולהשליכו לבור. ראובן מציע להשליכו לבור בלא להורגו. אך מנהיג חדש קם באָחיו, יהודה, והוא מורה למוכרו לישמעאלים. זהו 'עונש' בין השאר על כך שיעקב בחר ביוסף ואהב אותו מכל אחיו. אי-ההכרה בזכותו זו של יעקב דדרה את יהודה למדרגה של גונב נפשות, שעליו נאמר "וגנב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת".

26. אמר הכותב: הקורא תמה מן הסתם, אם כדברינו, שחטאי האחים נובעים ממאבק על הירושה ועל הנהגת המשפחה לעת זקנתו של יעקב, מדוע נשתנה סדרם, ומה ראו שמעון ולוי ליטול את הנהגה במעשה שכס קודם לראובן.

השאלה נובעת מהנחה, שהואיל ומעשה שכס נכתב לפני מעשה בלהה, והואיל ויעקב נכנס לארץ מצפון ושכס צפונית למגדל עדר, שבה אירע מעשה בלהה (שהיא בין בית לחם לחברון), הרי שקדם ניסיון כיבוש ההנהגה של שמעון ולוי לזה של ראובן. אך לענ"ד מעשה בלהה קדם למעשה שכס, וניסיונותיהם הכושלים של האחים לכבוש את ההנהגה הם כסדרם.

את סדר האירועים האפשרי לפרשה שמעתי לפני שנים רבות מר' מנחם ליבטאג יצ"ו, ואשחזר מזיכרוני בקצרה את יתרונותיו: א. יעקב מגיע ארצה ובדרך הטבע הולך בראשונה לראות את יצחק אביו בחברון. בדרכו לשם, בלזו היא בית אל, נראה אליו אלוהים עוד **בבואו מפרץ ארם** (ולא בצאתו משכם!) ומברך אותו ומחליף את שמו לישראל (מיד בעקבות המלאך שהחליף את שמו לישראל במעבר יבוק), ושם מציב יעקב מצבה. בהמשך דרכו לחברון מתה עליו רחל בדרך אפרת, ובמגדל עדר אירע מעשה ראובן בעקבות ניסיונו של יעקב להפוך את בלהה לעקרת הבית. ב. מות רחל הוא השובר את רוחו של יעקב, וממנהיג משפחה, שבט ועם הוא הופך לאב העסוק בעיקר בטיפול בשני היתומים הקטנים, יוסף ובנימין, וכפי שעולה מהמשך האירועים. במעשה שכס הוא כבר אינו מתנהג כמנהיג. ג. בשלב מסוים עוזב יעקב את חברון (אולי בגלל דריסת הרגל שיש שם לעשיו, ששתי נשיו הראשונות הן חתיות, כלומר מאזור חברון [עיין בראשית כ"ג]). הוא עובר לשכס וקונה שם חלקת שדה במטרה להשתקע שם, ושם קורה מעשה דינה. בניו של יעקב בשלב זה הם כבר בוגרים, וגם שמעון ולוי הורגי העיר שכס אינם ילדים בני שלוש עשרה, כפי שעולה מן החשבון אם נניח שהמעשה אירע בעת שיעקב בא לארץ כנען (אחרי שישב כשנתיים בסוכות). ד. לאחר מעשה שכס נגלה אליו הקב"ה ומצווה עליו להקים מזבח בבית אל ולקיים את נדרו. יעקב מקים מזבח בבית אל, וקורא לו אל בית אל, ושם מתה דבורה מינקת רבקה.

לשון אחר: הפסקה מפרק ל"ה פסוק ט ואילך קודמת לפרק ל"ג, יח-כ, ל"ד, ול"ה א-ח.

27. עיין רש"י הנ"ל במ"ט, ה.

"כל האומר ראובן חטא..."

עוד לפני שעשה יהודה את מה שעשה, חלם יוסף שאביו ואחיו משתחוים לו ארצה. אף הוא ראה עצמו כמנהיג המשפחה במקום אביו. לא הייתה לו כל יכולת לממש את מנהיגותו כאחיו הבוגרים, והיא נותרה אצלו כחלום. לכאורה, אין עברה בחלום על מנהיגות. אך יוסף מתבל את חלומו למנהיגות על אחיו בדיבת אחיו הרעה שהוא מביא לאביו, ובאומרו בעקיפין שהוא טוב מהם.

*

כל האחים הנידונים בפרק זה באו על עונשם. אנו נדון במסגרתנו המצומצמת רק בעונשו של ראובן, שנדחה בעקבות מעשהו מבכורתו, שניתנה ליוסף, וממנהיגותו, שניתנה ליהודה.²⁸

אפשר, שבין הזכויות שנועדו להינתן לראובן, הייתה גם הנחלה, שהייתה לימים לנחלת יהודה, שהרי יהודה החליף את ראובן בחלק מתפקידיו. יתר על כן, ייתכן שנחלתו המיועדת של ראובן הייתה בין הגורמים להכשילו בחטאו, וזאת כיוון שחש את עצמו במגדל עדר, שבין בית לחם לחברון, כבעל הנחלה, וכרשאי לדון בה את גורלה של המשפחה כולה על דעת עצמו; כדרך ששמעון ולוי, שמן הסתם ראו את עצמם ככובשי שכם וכיורשיה לדורות עולם, הם שיזמו את ההתנכלות ליוסף²⁹ 'בביתם שלהם', ונענשו בכך שארץ שכם ניטלה מהם וניתנה ליוסף. בנחלתו זו אמור היה ראובן לרשת כבכור את קברי האבות, ולראות את עצמו כממשיך את שושלתם, וכדרך שבכל מקום הבכור הוא העובד את האב³⁰ וממשיך את דרכו.

בנחלה זו הוא היה גובל בנחלת השכינה, נחלת בנימין, מדרום ולא ממזרח כפי שגבל בה בעת שנחל בסופו של דבר ממזרח לירדן וממזרח לנחלת בנימין, ובהתאמה למקומו מול נחלת השכינה בדגלי מדבר, שדגלו חנה מדרום.³¹

28. וּבְנֵי רְאוּבֵן בְּכֹר יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא הַבְּכוֹר וּבְחַלְלוּ יְצוּעֵי אָבִיו נִתְּנָה בְּכֹרְתוֹ לְבְנֵי יוֹסֵף בֶּן יִשְׂרָאֵל וְלֹא לְהִתְיַחֵשׁ לְבְּכֹרָה. כִּי יְהוּדָה גָּבַר בְּאָחִיו וּלְנִגִיד מִמֶּנּוּ וְהַבְּכֹרָה לְיוֹסֵף (דה"א ה', א-ב). בהמשך דברינו נדון במשמעות הנאמר בפסוקים אלה.

29. עיין רש"י לבראשית מ"ב, כד ומ"ט, ה. וכן הוא בתנחומא ישן י"ג ובעוד מדרשים רבים. עיין רמ"מ כשר, 'תורה שלמה', ניוארק תש"ח, בראשית ל"ז אות קכו ועוד.

30. עיין למשל שמות ד', כב-כג.

31. מתורתו של מו"ר הרב יואל בן נון למדתי, שארבעת השבטים הגובלים בנחלת השכינה, נחלת בנימין, הם ראשי הדגלים במדבר. ממערב לנחלת בנימין נמצאת נחלת דן, ומולה נחלת ראובן ממזרח, וכדרך שדן הוא הדגל הצפוני, ומולו ראובן הדגל הדרומי. מצפון לנחלת בנימין נמצא אפרים ומולו מדרום יהודה, כדרך שדגל מחנה אפרים ממערב הוא מול דגל מחנה יהודה ממזרח. ורק שינוי הכיוונים אומר דרשני, וכאן הצעתי אפשרות חלקית לפותרו.

אך בחטאו איבד את נחלתו זו, ונדחה מזרחה אל ארץ מואב, אל המקום שבו חיללו בנותיו של לוט את כבוד אביהן, ואף שכוונתן, כמו כוונתו של ראובן שחילל כבוד אביו, הייתה לטובה, נותר הכתם שבמעשיהן ולא נמחה.

4. מה בין בני לבן חמי

כל חמשת האחים המועמדים להנהגה, ראובן, שמעון, לוי, יהודה ויוסף, עברו, איש איש בדרכו שלו, על מצוות כיבוד אב. הם כפרו בסמכותו של אביהם עליהם, וברגע שנדמה להם שמנהיגותו נחלשה, ניסו לרשת אותה בחייו.

פנים הרבה יש למצוות כיבוד הורים, וחז"ל אף אומרים, שהוקש כבודם לכבוד המקום (סנהדרין נ ע"א). נראה, שמרכיב חשוב בטעמה של מצווה זו הוא החינוך והמסורת העוברים מן האב לבן. אם לא יכבד הבן את אביו, לא יוכל לקבל ממנו את החינוך ואת המסורת, שהרי חכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים. והרי מצוות התורה תלויות במידה רבה במעבר דרך שושלת הדורות - "והודעתם לבניך ולבני בניך" (דברים ד', ט).

על דרך זו ניתן לומר, שכשם שהמצווה הראשונה בעשרת הדיברות, "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" הנה מצווה כוללת, המהווה פתיחה ונימוק לשאר המצוות, גם הדיבר 'כבד את אביך' עשוי להיות פתיחה לדיברות הבאים אחריו. וכך יתפרשו ששת הדיברות האחרונים: כבד את אביך, ולכן לא תרצח; ולא כשמעון ולוי, שרצחו את אנשי שכם. כבד את אביך, ולכן לא תנאף; ולא כראובן, ששכב את בלהה פילגש אביו. לא תגנוב (ובגונב נפשות הכתוב מדבר³²), ולא כיהודה, שמכר את יוסף. לא תענה ברעך עד שקר, ולא כיוסף, שהביא את דיבתם הרעה של אחיו אל אביו במסגרת מלחמת הירושה על השלטון במשפחה.³³ ננסה להבהיר שוב את הקשר בין העבירות שבלוח השני לבין מצוות כיבוד אב החותמת את הלוח הראשון. ניעזר לשם כך בהשוואת בני יעקב לעשיו אחי אביהם, על פי הנוסחה שקבעו לנו חז"ל:

32. סנהדרין פו ע"א ורש"י שמות כ', יב.

33. א. יש המדייקים מלשון 'הבאת דיבה' הנזכרת בפרשתנו, בניגוד ל'הוצאת דיבה' הנזכרת במרגלים, שיוסף אמר אמת על אחיו. בהמשך נטען וננסה להוכיח, שדבריו לא היו אמת צרופה.

ב. במבנה שהצענו, לא מצאנו פתרון הולם לזיקת מצוות כיבוד אב ל'לא תחמוד'. ושמא נדחוק על דרך מדרש חז"ל על חמדתו של יוסף את אשת פוטיפר כשנכנס לעשות צרכיו עמה, ועבר על 'לא תחמוד', עד שנגלית עליו דמות דיוקנו של אביו, ומחמתו נמנע ממעשה ופרש מאשת פוטיפר (עיין סוטה לו ע"ב ורש"י לבראשית ל"ט, יא).

"כל האומר ראובן חטא..."

ותקרא שמו ראובן - רבותינו פירשו, אמרה ראו מה בין בני לבן חמי שמכר הבכורה ליעקב, וזה לא מכרה ליוסף ולא ערער עליו, ולא עוד שלא ערער עליו אלא שביקש להוציאו מן הבור.³⁴

נלך אפוא על פי אותה נוסחה, אך מזווית שונה.
חז"ל יוצאים מגדרם בשבחם את עשיו על מצוות כיבוד אב שקיים:

רבי נחוניא בשם ר' תנחום בר יודן: מי איחר כבודו של יעקב בעולם הזה? כבוד גדול שכיבד עשיו את אביו... אמר, כדאי הוא אבא שישתמש [= שיהיה עשיו בשמשו את אביו] בבגדי מלכות.³⁵

חז"ל ביקשו בדרך כלל את עוונותיו של עשיו. מה ראו להגדיל את זכותו במצוות כיבוד אב מעבר לכתובים? כלום כל כך גדלה בעיניהם זכות הבאת הציד ליצחק ועשיית המטעמים עבורו?!
שתי תכונות ברורות ניתן לגלות על עשיו מן הכתובים:

א. עשיו להוט מאוד לקבל את ברכת אביו. הוא מוכן לעשות כל דבר כדי לזכות בה, והוא בוכה מרה כאשר הוא מפסיד אותה.

ב. עקב עיסוקיו ותכונות אופיו ('אדמוני'), שפיכות דמים קלה בעיניו. הוא גיבור ציד (כנמרוד, ושם ברור שהכוונה למלחמות, לציד אדם ושפיכות דמים, שבעקבותיהם זכה למלכות). הוא מסתובב עם גודד בן ארבע מאות לוחמים, שעיסוקם במלחמה ובשפיכות דמים, ואף ברכתו מאביו - "ועל חרבך תחיה" (בראשית כ"ז, מ).

עשיו גם אינו יודע את הנבואה שנאמרה לאמו עליו ועל אחיו, ואף לא את מצוותה של אמו ליעקב לרמות את יצחק. במציאות שבה הוא סבור שאחיו בא במרמה וגונב את הברכה שעשיו כה נכסף אליה, ובצירוף תכונת אופיו הנזכרת, מזימתו להרוג את אחיו כמעט מתבקשת מאליה.

עשיו נמנע מכך וכובש את יצרו מלהרוג את יעקב למשך זמן בלתי מוגבל, עד למותו של יצחק אביו. הוא עושה זאת רק בשל כבודו של אביו. מסיבה זו הוא גם אינו הורג אותו כשיעקב שב מחרן. וכבר עמדו חז"ל על כך שפחדו של יעקב מעשיו היה פחד שווא.

זאת ועוד: בהיות עשיו בן ארבעים הוא נושא נשים ומקים משפחה, כפי שעשה יצחק אביו. אמנם, חז"ל במדרש עונים אותו על כך, ולועגים לו:

34. רש"י בראשית כ"ט, לב; על פי ברכות ז ע"ב.

35. פסיקתא רבתי, פכ"ג (מהד' איש שלום קכד ע"א). עיין גם בראשית רבה פרשה עו (מהד' תיאודור-אלבק עמ' 898), דברים רבה א (מהד' ליברמן עמ' 24-23), תנחומא (בובר) קדושים טו (כרך ב' מ עמ' א-ב), ועוד רבים.

עשו היה נמשל לחזיר... החזיר הזה כשהוא שוכב פושט טלפיו לומר ראו שאני טהור... כל ארבעים שנה היה עשו צד נשים מתחת בעליהן ומענה אותם, כשהיה בן ארבעים אמר אבא בן ארבעים שנה נשא אשה, אף אני כן.³⁶

אך ניתן לראות את שאירע בדרך שונה. כל ארבעים שנותיו הראשונות, עשיו הוא רווק הולל, הממלא את תאוותו בכל אישה שלבו חפץ. בן ארבעים, בשל רצונו להידמות לאביו, הוא מביא את צווארו בעול משפחה, 'אשתו משמרתו', לפחות חלקית, שהרי טבעה של הקמת משפחה לרסן במשהו את תאוות הניאוף. כיוצא בו התייחס רש"י אל עשיו בקחתו את מחלת בת ישמעאל על נשיו לאישה משראה שרעות בנות כנען בעיני יצחק אביו.

על נשיו - הוסיף רשעה על רשעתו, שלא גירש את הראשונות (שם כ"ח, ט).

ואף שם נראה לענ"ד לבאר כר"ע ספורנו, שעשה זאת משום כבוד אביו. ופרק ל"ו יוכיח, שמחלת (בשמת) בת ישמעאל הפכה שם לאישה העיקרית, והכנעניות הפכו לטפלות.³⁷

העולה מדברינו הוא, שעשיו קיים את מצוות כיבוד אב בהידור רב, ולא בכדי שיבחוהו חז"ל על כך. רק בשל מצוות כיבוד אב נמנע מרציחה והגביל את עסקי ניאופו. ניתן לדרוש עליו את הנאמר בדיברות - כבד את אביך, ולכן לא תרצה. כבד את אביך, ולכן לא תנאף. עשיו הצליח במקום שבו כשלו בני יעקב, שלא כיבדו את אביהם, ציערוהו וניסו ליורשו בחייו, ועברו על דיברות הלוח השני, דיברות שעשיו קיים בדרכו שלו.

36. רש"י בראשית כ"ו, לד, על פי בראשית רבה פרשה סה, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 713.

37. בבראשית כ"ו, לד נאמר: "ויהי עשו בן ארבעים שנה ויקח אשה את יהודית בת בארי החתי ואת בשמת בת אילן החתי". בהמשך העניין, בכ"ח, ט נאמר: "וילך עשו אל ישמעאל ויקח את מחלת בת ישמעאל". לעומת זאת, בפרק המונה את תולדות עשו נאמר: "עשו לקח את נשיו מבנות כנען את עדה בת אילון החתי ואת אהליבמה בת ענה בת צבעון החוי. ואת בשמת בת ישמעאל אחות נביות" (ל"ו, ב-ג).

העולה מכך הוא, שעשו נפרד מיהודית בת בארי החתי (אולי מתה), ולקח אישה מהר שעיר, את אהליבמה, כנראה אחרי שעבר לשם. כמו כן עולה, שהחליף את שמות נשיו שנותרו עמו: בשמת בת אילן הפכה לעדה, ומחלת בת ישמעאל קיבלה את שמה - בשמת.

על פי רש"י (בראשית ד', יט) עדה הוא שם גנאי, והוא תרגום של 'סורה', המוסרת מאצלו. ניתן להניח כי בשמת הוא תואר כבוד לאישה הנבחרת, והוא שם הנדרש לשבח - על שם הבושם. האישה הנבחרת היא המבוסמת והשוכנת עמו (השווה למשל אסתר ב', יב).

אפשר, שהשם בשמת ניתן מלכתחילה לאישה החתית. אך כשראה עשו שבנות כנען רעות בעיני אביו, נפרד מיהודית בת בארי שלא היו לו בנים ממנה, ואילו את בשמת בת אילן (שהייתה גם בניו ולא יכול היה לגרשה) הדיח מתפקידה כאשתו הנבחרת, ומסר את תוארה - בשמת - למחלת בת ישמעאל.

"כל האומר ראובן חטא..."

*

נשוב לשאלתנו בראש הפרק הקודם. מהיכן שאבו חז"ל את מעשה התשובה הגדול של ראובן על חטאו בפילגש אביו?
ראובן, כאמור, רצה לרשת את אביו בחייו, וביטא זאת בגסות בשכיבה עם פילגשו. הוא ביטא בכך גם את אי-הכרתו בזכותו של אביו לבחור את עקרת הבית - בלהה.

יעקב מרחיק את ראובן בעקבות המעשה המכוער, ונראה שטיפוחו את יוסף בככור היושב עם אביו ומקבל ממנו את 'זיו האיקונין' שלו³⁸ הואץ בעקבות זאת. ראובן הוא אפוא המקופח העיקרי מיחסו המיוחד של ישראל ליוסף. אם הייתה למישהו מן האחים סיבה להתנכל ליוסף, היה זה ראובן. בשל יוסף איבד ראובן את בכורתו. ביוסף הראה יעקב את דבקותו ברחל גם לאחר מותה, ולא בלאה החיה. אך ראובן הוא העומד בפרץ ומנסה להציל את יוסף ממזימת אחיו. הוא עושה זאת בשל כבודו של אביו, וכדי "להשיבו אל אביו" (ל"ז, כב). מעשהו מתפרש לא רק כרצון להצלת נפשות ולא רק ככיבוד אב; מעשהו מתפרש גם כתשובה גדולה על חטאו בכיבוד אב, גם במחיר הוויתור על בכורתו ועל בכורת אמו בביתו של יעקב. זהו לענ"ד הבסיס למדרשי חז"ל על תשובתו הגדולה של ראובן. הדיוק הלשוני על תעניתו הממושכת והבנת תשובתו מכוח יחסו הסלחני יחסית של יעקב אליו בסוף ימיו הם בגדר של מצטרפים בלבד אל טענת הבסיס הכתובה כאן. גם דרשת שמו ("ראו מה בין בני לבן חמי") מתפרשת בחז"ל בצדק כיתרונו שלו על עשיו ולא כיתרונו של עשיו עליו, משום שסוף התהליך חשוב מראשיתו. מעשה ההצלה של ראובן, שבסופו של דבר מנע את הריגתו של יוסף באותה שעה, חשוב בעיני חז"ל מדחייתו של עשיו את מזימת הריגתו של יעקב עד למותו של יצחק, שהרי בסופו של דבר - "עֲבָרְתוּ [של עשיו] שְׁמֶרָה נצח" (עמוס א', יא).

5. חטאו של ראובן בבלבול יצועי אביו

הארכנו בדעת התנאים הסוברים שראובן חטא בגילוי עריות ושב בתשובה. נעבור עתה לדון בדעת ר' שמואל בר נחמני משמו של ר' יונתן והתומכים בדבריו, שראובן לא חטא בעריות אלא בבלבול יצועי אביו. שלושה דברים עלינו לברר לשיטה זו:

א. מה עשה ראובן בפועל, מהי משמעות בלבול היצוע, ומכוח מה הפך בלבול היצוע (בהנחה שראובן הפך את המיטה או העבירה לאוהל אחר, כדברי רוב המפרשים) ל'חילול היצוע' בדברי יעקב האחרונים בבראשית מ"ט ובדברי הימים (להלן).

38. עיין רש"י ל"ז, ג.

ב. אם אכן מדובר על מעשה שנעשה לכבוד אמו, ומעשה שלא נגרם ממנו כל נזק פרט לעלבון רגעי, אף אם נשלול את האפשרות שראובן עסק כל ימיו בשק ובתענית על חטא פעוט זה, עדיין לא עלתה ארוכה לשאלתנו: על מה הקצף, ומה חרי האף הגדול הזה עד לשלילת בכורתו, כהונתו ומלכותו, וכפי שנאמר בדברי הימים א:

וּבְנֵי רְאוּבֵן בְּכֹר יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא הַבְּכוֹר וּבְחַלְלוּ יְצוּעֵי אָבִיו נִתְּנָה בְּכֹרְתוֹ לְבְנֵי יוֹסֵף בֶּן יִשְׂרָאֵל וְלֹא לְהַתִּיחַשׁ לְבְּכָרָהּ. כִּי יְהוּדָה גְּבֵר בְּאֶחָיו וּלְנֶגֶד מִמֶּנּוּ וְהַבְּכָרָה לְיוֹסֵף (ה', א-ב).

ג. איך יעלה פירוש זה עם פשטן של מילות הפסוק: "וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו וישמע ישראל".

ניעזר מעט בדמיונו כדי לתאר את שאירע בלילה ההוא:³⁹ אחרי מות רחל זימן יעקב את בלהה לאוהלו במטרה להופכה לעקרת הבית אחרי רחל, או כדי להוליד ממנה בן נוסף, את בנו השלושה עשר. לא נדע מדוע לא זימן יעקב לאוהלו את לאה, השנייה בחשיבותה אחרי רחל. האם בשל היותה 'שנואה' בשל רמאותה בלילה הראשון? האם ראה את בלהה שפחת רחל בצלמה ובדמותה של רחל שנפטרה? האם רצה לאזן מעט את מספר בניו מרחל ושפחתה לעומת אלו שנולדו מלאה ומשפחתה? האם עשה זאת על פי הדיבור או על פי רוח הקודש? ושמה בחר בבלהה, משום שהיא הפכה לאמם המאמצת של האהובים בבניו, יוסף ובנימין, לאחר מות רחל?⁴⁰

אין לנו עסק בנסתרות. רק זאת נדע: הייתה זו זכותו כאדם וחובתו כאבי המשפחה לבחור לו בעצמו את אוהלו הפרטי. לאיש לא הייתה זכות לערער על כך. אפשר שראובן ניצל שעה שיעקב נעדר מאוהלו באותו לילה נורא שבו חטא, גרר את בלהה בכוח מאוהלה, שבו הכינה את משכבה עם הצדיק, אל מקום סתר. הוא האיץ בלאה אמו להיכנס בחשאי למיטתה של בלהה בלא שיעקב יחוש בכך... ויהי בבוקר והנה היא לאה.

בעת שגרר ראובן את בלהה בסתר מאוהלה, אפשר שיוסף הצעיר הבחין בו. ראובן מלא חרון על כבוד אמו המחולל ורגשות הנקם, הגורר באלימות את בלהה, נראה לו כאנס הגורר את אנוסתו.

למחרת, משנודעה התרמית ליעקב, סיפר לו יוסף את מה שראה ואת כל חששותיו מראובן ומאחיו, שמן הסתם חשודים לעשות כמעשיו.

39. תיאורים אחרים ניתנו על ידי מפרשים, בעיקר מבית מדרשם של בעלי התוספות, ונסמך על המעין.

40. אנו מבכרים דווקא שיטה זו. ועיין בראשית רבה פרשה פד יא, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1014, ורש"י ל"ז, י.

"כל האומר ראובן חטא..."

את דיבתם רעה - כל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה היה מגיד לאביו... וחשודים על העריות (רש"י ל"ז, ב).

אפשר, שאף מה שנאמר שראובן שכב עם בלהה פילגש אביו, אינו עובדת אמת, אלא עובדה המשועבדת לנכתב בהמשך הפסוק: "וישמע ישראל".⁴¹ אך התורה מעידה: "ויהיו בני יעקב שנים עשר". איש מהם לא עשה את מעשה הנבלה הנזכר. נשוב לאוהלו של יעקב, בעת שעלה השחר, והתרמית, בדמותה של לאה באוהלו, התבררה ליעקב.

דומה, שחבל להכביר מילים על עלבוננו ועל צערנו של יעקב, שזו לו הפעם השנייה שהוא מרומה באותה דרך. חבל גם להכביר מילים על עלבונה ועל צערה של מי שהייתה עתידה להפוך מפילגש לאשתו החוקית ולאחת מן האימהות, בלהה. חטאו של ראובן, גם לסבורים שלא חטא בעריות, היה חמור, והצדיק את העונש שניתן לו לדורות עולם. העובדה שקינא לכבוד אמו, אין בה סנגוריה מספקת, שהרי גם שמעון ולוי עשו מה שעשו בשכם משום שקינאו לכבוד אחותם. יצועו של יעקב לא זו בלבד שנתבלבל, הוא גם נתחלל. פעם שנייה קרב יעקב אל אישה, כשמחשבתו נתונה לזולתה. יש במעשה כזה חילול קודש חמור.

וברותי מכם המורדים והפושעים בי - אמר רבי לוי: אלו בני תשע מדות, בני אסנ"ת משגע"ח: בני אימה, בני אנוסה, בני שנואה, בני נידוי, בני תמורה, בני מריבה, בני שכרות, בני גרושת הלב, בני ערבוביא, בני חצופה (נדרים כ ע"ב). ר"ן: בני תמורה - שבא על אחת מנשיו וכסבור שהיא צרתה.

ייתכן, שיעקב חדל מלשמש את מיטתו באותה עת. את בלהה לא לקח עוד, ומסתבר, שגם לא את לאה:

ויהיו בני יעקב שנים עשר (ל"ה, כב).

אם לעיל ביארנו על פי המפרשים האומרים, שנים עשר ולא אחד עשר, מלמד שלא חטא ראובן,⁴² הרי עתה ביארנו על פי האומרים, שנים עשר ולא שלושה עשר, שלא הוליד בן נוסף לאחר שנתחללה מיטתו. משמע, לא קרב עוד אל נשיו.⁴³ אילו שהה יעקב עם בלהה באותו לילה, הייתה מתעברת בבן השלושה עשר, כך עולה מדברי רש"י⁴⁴ ומדברי חז"ל. לאה לא נתעברה באותו לילה. אפשר, שיעקב,

41. אפשר שהזכרת השם 'ישראל' פעמיים - "בשפן ישראל בארץ ההיא וילך ראובן... וישמע ישראל" תומכת בהשערתנו. שהרי שם זה קשור בספר בראשית בעיקר ליחסיו של יעקב עם יוסף, בעוד ששם 'יעקב' קשור ליחסו לכל השנים עשר, וכפי שמעיד כאן חלקו השני של הפסוק - "ויהיו בני יעקב שנים עשר".

42. ראה רש"י כאן, והגמ' בשבת נה ע"ב. והחזקוני וסיעתו הם החולקים.

43. עיין בחזקוני כאן ולהלן מ"ט, ד, ובר"י בכור שור כאן.

44. עיין בו להלן מ"ח, ד ופסיקתא רבתי ביום השמיני פ"ג, מהד' איש שלום יא ע"א.

משגילה את התרמית, התפלל עליה שלא תתעבר. הוא לא רצה בן נוסף, זרע מחולל מ'בני תמורה'.⁴⁵ הוא ידע, שבן כזה כי יוולד, ידמה לראובן, שהוא עצמו נולד מזרע מחולל כבן תמורה. שהרי ראובן נולד מביאתו של יעקב⁴⁶ על לאה בלילו הראשון, כשלבן רימהו, ומסרה לו במקום רחל. במעשה ראובן ובלהה נוכח יעקב, שטיפה שנוולד ממנה ראובן ראשית אונו, פגומה הייתה, ואינה ראויה לקדושת הבכורה. ראובן דמה מבחינה אחת ללבן אבי אמו במעשה הנבלה שעשה באותו לילה שבו התכוון יעקב לשאת את רחל בעבודת שבע השנים. הוא לא יוכל להיות בכור לאביו. כבר בצעירותו ניכרה בראובן קנאתו לאמו המקופחת לדעתו, באוהלו של יעקב. מעשה הדודאים שהביא ללאה אמו, ובכך הביא בעקיפין ל'כפיית' יעקב אביו לעזוב ללילה את אוהל רחל, ולבוא לאוהל לאה. אז עשה זאת בתום לבו, ולא ניתן לתפוס אותו בעונו. אך עתה הוברר הפגם למפרע. שנים עשר שבטי ישראל נחתמו, ו'קהל גוים' שהובטחו ליעקב, יצאו מיוסף בנו.⁴⁷

*

האכזבה הגדולה מראובן יוצאת מהנחה שיעקב לא חשד בראובן שטימא את בלהה. אך לעיל העלינו, שהפסוק המפרש שראובן שכב עם בלהה הוא מה שסיפר יוסף לישראל אביו, ואותו שמע ישראל. על פי זה ניתן להניח, שתגובתו הראשונה של יעקב הייתה נזעמת שבעתיים, שהרי היו במעשה 'דברים הניכרים' שהיו סיבה לחשד מבוסס, ולא היו בגדר רכילות בעלמא. משנתגלה קלונו של ראובן בדרך שבה נהג לפי השערתנו בבלהה, לא היה אדם בר דעת שיאמין לו שלא טימא אותה, וגם עדותה של בלהה שלא נטמאה, לא בהכרח נשמעה אמינה. מתי אפוא היה שלב המעבר בין "וישמע ישראל" לבין "ויהיו בני יעקב שנים עשר"? שהרי מן הסתם לא נותרה עדותה של התורה שכל בני יעקב כשרים כעניין תאורטי בלבד.

האפשרות שראובן נחשד במעשה חמור שלא בצדק, ושהתורה צריכה להעיד עליו שלא חטא, מוכרת לנו גם ממכירת יוסף. עצת ראובן לאחים להשליך את יוסף חי אל תוך הבור במדבר נשמעת אכזרית לא פחות מעצתם הקודמת של האחים להורגו בידיים ולהשליך את גוייתו לבור. דין 'מורידין ואין מעלין' קרוב מאוד לדין מיתה, וכשנשמעים האחים ליהודה המציע להעלותו מן הבור ולמוכרו, הם חוזרים בהם מהסכמתם לעצתו ה'אכזרית' של ראובן, שהרי "מה בצע כי נהרג את אחינו וכסינו את דמו" (ל"ז, כו). ראובן הוא היחיד שלא היה בעצת הרחמים של האחים, ונותר למעשה כאכזר שבאחים. אך התורה מעידה עליו, שהיה הרחמן והמוסרי שבהם, וכוונתו הייתה "למען הציל אותו מידם להשיבו אל אביו" (שם, כב).

45. עיין לעיל במה שהבאנו מן הגמרא בנדרים ומפירושו של הר"ן.

46. עיין רש"י להלן מ"ט, ג על סמך בראשית רבה פרשה צח, ד, ותנחומא ישן, ויחי י"א.

47. עיין בפסיקתא דלעיל.

"כל האומר ראובן חטא..."

האם הכירו האחים בכך? מתוכחתו של ראובן לאחים בעומדם לפני יוסף לשובו בר, נראה שכן. מסתבר, כששב ראובן אל הבור וקרע את בגדיו, ואמר "הילד איננו ואני אנה אני בא" (שם, ל), הבינו האחים, שכוונתו הייתה "למען הציל אותו מידם להשיבו אל אביו". אפשר, שאצילותו באותה פרשה כלפי יוסף, שהביא את דיבתו רעה לפני אביו בפרשת בלהה וגרם לנידויו אצל אביו ואצל אחיו, היא שהביאה לאמון גם בגרסתו של ראובן במעשה בלהה, שלא טימא אותה, ושעם כל חומרת המעשה כוונתו הייתה לטובה.

נביא דוגמה לכך מן המעשה בסוף מסכת נדרים (צא ע"ב):

הוא נואף דעל לגבי דההיא אנתתא, אתא גברא, סליק נואף איתיב [בכלאי] בבא, הוה מחתן תחלי תמן וטעמינון חויא. בעא מרי דביתא למיכל מן הנהו תחלי בלא דעתא דאינתתא. אמר ליה ההוא נואף: לא תיכול מנהון דטעמינון חויא; אמר רבא: אינתתיה שריא, אם איתיה דעבד איסורא, ניחא ליה דליכול ולימות, דכתיב כי נאפו ודם בידיהן.

הגמרא מספרת על נואף שהסתתר מפני בעל הבית, אך משראה שבעל הבית עומד לטעום מן המאכל המורעל, חשף את עצמו כדי להזהירו. טענת רבא היא, שאם אכן נאף החוטא בפועל, היה מעדיף שבעלה של האישה ימות מארס הנחש. עצם זה שהחליט להציל את הבעל, מעיד, שמצפונו היה נקי (יחסית לנסיבות, כמובן). הצלת הנפשות ניקתה אותו למפרע מחשד הניאוף.

אף שיש לחלק בין המקרים, אפשר שיש ביניהם דמיון. האחים חשו, שאילו חשף יוסף את קלונו האמתי של ראובן, חזקה על ראובן שלא היה עושה דבר כדי להצילו. מצפונו הנקי (יחסית) של ראובן, הוא שהנחה אותו להציל את יוסף מיד אחיו, להשיבו אל אביו.

6. "אתה פתחת בתשובה תחילה"

עוד נקודה אחת נותר לנו לברר: לדעה שראובן שב מחטאו בתשובה שלמה, מדוע נתקבלה תשובתו של יהודה, והוא קיבל מאביו ברכה, ולא נתקבלה בשלמותה תשובתו של ראובן, והוא יצא מאת פני אביו בנזיפה?

אילו הייתה בידינו רק התשובה שיוחסה במדרש לראובן, שקו ותעניתו, היה פתרון שאלתנו קל. שלא הרי שק ותענית כתשובתו של יהודה, שאף שלא היה בה שק ותענית, הייתה בה נכונות אין סופית להציל את בנימין מעבדות במצרים בשל רצון לכפר על חטאו, שמכר את יוסף לעבד במצרים. זוהי תשובה שיש עמה תיקון, ולא רק אבלות וצער. שהרי אף לאחאב לא הועילו שקו ותעניתו על פרשת כרם נבות, וזאת, כיוון שלא השיב את הכרם ליורשי נבות.⁴⁸

48. עיין מל"א כ"א, כז; ועיין עוד שם כ"ב, לח; מל"ב ט', כה-כו.

אך גם לדברינו לעיל, שעיקר תשובתו בניסיונו להציל את יוסף, לוקח בכורתו, עדיין יתר יהודה על ראובן, שלא רק רצה להציל את אחיו, ולא רק נתן עצות והטיף מוסר לאחיו על כך, אלא הצדיק עליו את הדין, קיבל בגבורה את עונשו במות אשתו ושני בניו, ואף עשה מעשה לשים עצמו כעבד עולם במקום בנימין אחי יוסף, שיהודה מכרו לעבד.

שמעון ולוי שלא שבו מחטאם, נדחו לגמרי מן הנחלה. ראובן ששב, אך לא תיקן, נדחה רק מן הבכורה וגרורותיה. יהודה קיבל את שכרו מושלם.

*

ועדיין הותירה תשובתו של ראובן את רושמה לדורות עולם.

וישב ראובן אל הבור וגו': אמר לו הקב"ה: מעולם לא חטא אדם לפני ועשה תשובה, ואתה פתחת בתשובה תחילה, חייך שבן בנך עומד ופותח בתשובה תחילה. אי זה הוא? זה הושע. 'שובה ישראל עד ל"י אלהיך'.⁴⁹

והקורא תמה, מהו ייחודו של הנביא הושע בן בארי הראובני⁵⁰ בעניין התשובה, שהרי דומה שאין נביא שלא עסק בתשובת העם ובתיקונו, שהרי זה עיקר תפקידו של הנביא בכלל. ואם נאמר, שייחודו של הושע הוא בכך שפתח את נבואתו בתשובה, ולא מצאנו נביא אחר שעשה כן, הרי גם בהושע לא נמצאת נבואת התשובה ('שובה ישראל') אלא בפרקו האחרון, פרק י"ד.

על כורחנו נאמר, שהמדרש הבין, שאף שנבואת 'שובה ישראל' חותמת את ספר הושע, היא הנבואה שהושע פתח בה את נבואתו, וזה ייחודו. אך מכוח מה הבין כך המדרש?

נפתח בדיוק הלשוני בפסוקי הושע, דיוק המביא את חז"ל לפתרון דומה במספר מקומות.⁵¹

תַּחֲלַת דְּבַר ה' בְּהוֹשֶׁעַ וַיֹּאמֶר ה' אֶל הוֹשֶׁעַ לֵךְ קַח לְךָ אִשָּׁת זְנוּנִים וְיִלְדֵי זְנוּנִים כִּי זֶנְהָ תִזְנֶה הָאָרֶץ מֵאֲחֵרֵי ה'. וַיֵּלֶךְ וַיִּקַּח אֶת גִּמְרַת בַּת דְּבָלַיִם... (הושע א', ב-ג).

הפתיחה הכפולה, 'תחלת דבר ה' בהושע' ו-'ויאמר ה' אל הושע', עשויה לרמוז על נבואה נוספת שהושמטה מן הכתובים, נבואה שמקומה היה אמור להיות תחת

49. בראשית רבה פרשה פד כט, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1023.

50. המדרש מזהה את בארי, אביו של הושע, עם בארה הנשיא לראובני, הנזכר בדה"א ה', ו, שחי בזמן גלות שומרון כהושע הנביא.

51. עיין למשל ויקרא ט"ז, א; כ"א, א, ועוד.

"כל האומר ראובן חטא..."

המילים 'תחלת דבר ה' בהושע', ויחד עמה נאמר צו לקיחת אשת הזנונים תחת המילים 'ויאמר ה' אל הושע'.⁵²

מסתבר, שחז"ל הבינו, שהנבואה שהושמטה אחרי המילים 'תחלת דבר ה' בהושע' היא נבואת 'שובה ישראל'. מסיבות שאינן מענייננו כרגע הועברה הנבואה אל חתימת הספר. מסתבר לנו, שנאמרה פעמיים בנסיבות דומות. העולה מדברינו הוא, שאכן הושע פתח את נבואתו תחילה בתשובה, וזה לדעת המדרש, היה שכרו של ראובן.

ועדיין יש לדון בשאלה, מניין לנו שהנבואה שהושמטה היא דווקא 'שובה ישראל'? נאמץ מעט את כוח דמיוננו, וננסה להתחקות אחרי מה שנראה לנו כהבנת חז"ל בנבואת הפתיחה בהושע.

כבר התחבט הרמב"ם במורה נבוכים (ב' מו) בשאלה, איך ייתן ה' את נביאיו כשוטים ושיכורים, ואיך יצווה לנביא להכניס אל ביתו אישה זונה. הרמב"ם פתר שאלה זו על פי דרכו (שהציווי והמעשה עצמו היו במראה הנבואה ולא במציאות הגשמית), אך לרוב המפרשים החולקים עליו בכך מכול וכול (עיין ר"י אברבנאל), נותרה השאלה בעינה, מה טעם יקרב הנביא לאישה זונה?

*

ניתן לדמיין את תגובת העם לידיעה הרכילותית העסיסית, שנביא ה' נושא לאישה זונה מנאפת. מן הסתם נכחו בחופה המוזרה רכלנים, מציצנים וסתם הולכי בטל, וגיחכו לעצמם בהנאה ממעמדו המביך של הנביא ביום חתונתו. תלמידי החכמים שבחבורה הגיבו, מן הסתם, בזעם ובבושה. הדרשנים שבהם קשרו את מעשהו המחפיר של הנביא בשורש הרע הטמון בו מאבי אביו, ראובן, שאף הוא, למרות גדלותו, כשל בניאוף עם בלהה. הללו יכלו לדרוש את פסוקי ספר בראשית בדרך הבאה: 'אמר לו הקב"ה לראובן, אתה נאפת עם בלהה תחילה, חייך שכן בנך הושע עתיד אף הוא להכניס מנאפת אל ביתו'.⁵³

הושע קידש את הזונה, ועד שלא הכניסה לחופה פנה אל קהל שומעיו הגדול והמקרי, ואמר להם: "שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך" (ד, א). לפתע הובן מעשהו של הושע לכל הקהל הנדהם. הם, שחיו בתחושה של "כי פשעינו וחטאתינו עלינו ובם אנחנו נמקים ואיך נחיה" (יחזקאל ל"ג, י), שחשו כזונה המנאפת שכן זוגה אינו רוצה בה עוד, ראו את הושע, הנביא קדוש ה' העומד עם

52. בכתר ארם צובה ובכ"י לנינגרד ישנה פסקה באמצע הפסוק, אחרי "תחלת דבר ה' בהושע" ולפני "ויאמר ה' אל הושע", וייתכן שפסקה זו רומזת לדברינו על הנבואה החסרה שם, נבואת "שובה ישראל".

53. דמיון סיפור תחילתו של הושע למעשה ראובן במשנתם של חז"ל מובן יותר אם נניח שראובן חטא בניאוף ממש ושב בתשובה, מאשר אם נניח שרק בלבב את יצועי אביו. בכך ייתכן שמדרש זה מצטרף לדעות שחטאו של ראובן הוא כפשוטו ממש.

הזונה תחת החופה, ואומר להם, שאף הקב"ה מוכן לעמוד עמם תחת חופה חדשה. הם הבינו, שלא בכדי שלח להם הקב"ה נביא בן שבט ראובן, נביא שימחיש להם בעצם ייחוסו לראובן את כוחה של תשובה לאחר הכישלון המבייש בעריות. הקב"ה לא נפרע מראובן בכך שבן בנו לוקח זונה לביתו, אלא נתן לראובן את שכרו על שפתח בתשובה תחילה, בכך שבן בנו פותח בתשובה תחילה, בנבואת 'שובה ישראל' הצמודה ללקיחתו את הזונה.

מני אותה נבואה ראשונה עוסק הושע הנביא במשימה אחת, ורק בה. את כל נבואתו הוא מקדיש לאפרים (כך מכנה הושע את שבטי ישראל שלושים וארבע פעמים בנבואתו, יותר מכל נביא אחר), ובמטרה להצילו מבור הגלות ו'להשיבו אל אביו', אל הקב"ה.

יהודה הצליח במעשה תשובתו להציל את בנימין מעבדות עולם, ואף הביא להתוודעות יוסף, שאותו מכר, אל אחיו. בהודאתו 'צדקה ממני' הציל את תמר ואת שני בניה משרפה. גם בן בנו, דוד מלכנו, בקע בתשובתו את כל מסכיה של מידת הדין שנמתחה במעשהו עם אוריה ובת שבע. לעומתו - ראובן נכשל בעיקר מעשה תשובתו, הצלת יוסף מן הבור ומגלות מצרים, והשבתו אל אביו. גם בן בנו הושע נכשל בנסותו להציל את יוסף-אפרים מן הגלות. יוסף נמכר לישמעאלים והורד למצרים, ושומרון חרבה בדורו של הושע וגלתה לאשור. אך הפתיחה בתשובה תחילה נותרה לדורות עולם כמורשתם של ראובן ושל הושע הנביא מבני בניו.